

Milosav Milosavljević

## Između neslobode

Mala edicija, Ideje, Beograd 1975, 225 + 4 + 10 stranica

Revija za sociologiju 1976, God. VI., br. 1 (ožujak): 83—87

Naslov bi knjige, kako upozorava i sam autor, čitaoca mogao navesti na pomisao da je riječ o filozofskoj ili politološkoj studiji. Međutim, u pitanju je socio-psihologijska studija čiji je predmet recidivizam, odnosno povratništvo, kao veoma važan odnos pojedinca prema društvu (i obratno) uvjetovan kriminalnim ponašanjem ili njegovim posljedicama.

Glavni cilj Milosavljevićeve knjige bio bi doprinos razumijevanju kriminala i povratništva, te poticaj rješavanja tog važnog pitanja. Povratništvo je, naime, gotovo uvijek reakcija prijestupnika na nepovjerenje. Jedna od osnovnih Milosavljevićevih teza je da se povratnici najslobodnije osjećaju u zatvoru, tj. među sebi sličnima. U zatvoru nema nepoznanica, povratnici znaju što ih očekuje i kako se moraju ponašati (»poznaju pravila igre«). Društvo i njegove institucije, odnos ne-prestupnika i pritisak vlastite prošlosti prijestupnika utječe da se povratnici ne mogu osloboditi obilježja prestupništva. Povratništvo nije izabrani životni put — životni put povratnika određen je prvim prijestupom. Iz toga slijedi da je osnovna Milosavljevićeva teza da se čovjek ne rađa kriminalcem, nego to postaje zbog djelovanja niza kriminogenih činilaca.

»Recidivizam predstavlja posebnu kategoriju u okviru kriminaliteta.« Pravno i kriminologijsko, kao dva temeljna gledišta, različito ga interpretiraju, ali se svode na to da se radi o »ponovnom dolaženju u ustanovu u cilju izdržavanja određene krivične sankcije« (Milan Milutinović, *Kriminologija*, Beograd 1973, str. 192). Krivičnopravno stajalište osnovnom značajkom recidivizma definira ponovno izvršenje istovrsnog djela, isti tip kriminalnog ponašanja. To se naziva *specijalno povratništvo* za razliku od tzv. *općeg povratništva* koje znači ponovno izvršenje krivičnog djela bez obzira na vrstu. Bitno je da se nakon pravosnažne presude za neko izvršeno krivično djelo izvrši jedno ili više novih krivičnih djela u slijedu. Vodi se računa i o vremenskom intervalu. Naime, ako prijestupnik prije izvršenja novog djela nije izdržao određenu kaznu ne smatra se povratnikom.

### I

Predmet sociologijskih istraživanja pored pozitivnih čine i društvene činjenice koje ometaju funkcioniranje i razvoj društva. Posljedice društveno-patološkog ponašanja pojedinaca i grupa svakako su društveno štetne. Međutim, da bi se na to

moglo utjecati potrebno je otkriti uzroke i odrediti uvjete društveno-patološkog ponašanja. Opseg i oblici društveno-patoloških pojava bitno su određeni unutrašnjim društvenim protivurječnostima.

Povijest govori da je kršenje moralnih i pravnih normi postojalo u svim dosadašnjim društvima.

Moglo bi se reći da je kriminal složena društvena pojava, koja obuhvaća niz sadržajno i pojavno različitih elemenata sa izvjesnim zajedničkim obilježjima. Zato i pristup kriminalu nužno mora biti kompleksan i uključiti sve razine ljudskog ponašanja.

Složenost pojave zahtijeva, također, dobro razrađenu metodologiju istraživanja. Svoju analizu Milosavljević je brižno pripremao. Nije je mogao zasnovati na statističkim podacima iz sudskih izvještaja zbog njihove stereotipnosti. Stoga je istraživanje proveo u kazneno-popravnom domu. Isprva je zatvorska atmosfera svakodnevno donosila poteškoće. Mnogi su osuđenici bili krajnje rezervirani, naročito u razgovoru o kriminalnoj djelatnosti (istraživače su držali službenim licima). Atmosfera se promijenila tek nakon dužeg boravka istraživača u domu. Kroz to su vrijeme i sami istraživači promijenili stav prema osuđenim i nisu ih više gledali samo kroz prizmu zatvorskih dosijea. To je pridonijelo neposrednosti razgovora. Na sretnost ispitanih utjecala je, kako se pokazalo, i hijerarhija prijestupnika (najmanju rezerviranost ispoljavali su provalnici i profesionalni lopovi).

## II

Milosavljevićeva knjiga ima šest poglavlja: *Neka teorijska shvatanja kriminala i povrata, Struktura kriminala i povrata u nas, Klasifikacija povratnog kriminala, Tipovi povratnika, Uzroci i uslovi povratničkog kriminala, te Prevaspitanje, resocijalizacija i rehabilitacija povratnika*. Knjiga sadrži i korisnu bibliografiju.

U prvom su poglavlju obrađene teorije i povijest povratništva od prvih zabilježenih pojava (Justinijan i Digestam), preko spominjanja u francuskom Krivičnom zakoniku iz godine 1810., pa dalje. Onda datiraju i sporovi treba li povratništvo u smislu ponovnog izvršenja istog krivičnog djela strože kažnjavati (jer je prijestupnik već jednom osjetio posljedice svog ponašanja). Autor potom spominje Lombrosa, najpoznatijeg predstavnika *antropološke teorije* u kriminologiji, prema kojoj je »atavistički tip« osnovni tip kriminalca. »Njegova aktivnost je plod organske degeneracije čiji se znaci mogu videti i spolja i antropološki su merljivi« (Milosavljević, str. 18). *Psihologijska i psihopatologijska tumačenja* istakla su ulogu psihičkih faktora (neki teoretičari kriminala i povratništvo npr. pripisuju ispodprosječnoj inteligenciji).

Tard je kriminal držao društvenom pojavom i objašnjavao ga *teorijom imitacije* (zločin se javlja kao moda, prelazi u naviku a onda se oponašanjem širi od viših ka nižim krugovima). Iako je *Durkheim* kriminal smatrao normalnom društvenom pojavom, on time ujedno nije i kriminalce držao tjelesno i psihički normalnim. Prema njemu kriminal izvire iz prirode društva i dok ne prijeđe granicu prosječnosti u svim je društvima normalna pojava. Koristan je po tome što vrijeđa kolektivni moral i time izaziva društvenu reakciju, koja jača kolektivnu solidarnost. Kriminala nebi bilo kada bi postojala čvrsta kolektivna svijest.

*Ekološke teorije* težište stavljaju na ekološku sredinu, stanovanje, gustoću i pokretljivost stanovništva, odnos selo—grad, proces urbanizacije, itd. *Teorije kulturnih sukoba* polaze od procesa industrijalizacije i urbanizacije, koji izazivaju društvenu pokretljivost i migracije stanovništva, a time dezintegraciju društvenih grupa (dodiri grupa koje posjeduju različite norme ponašanja dovode do kulturnih sukoba). *Sutherland*, utemeljitelj *teorije »diferencijalne asocijacije«*, tretira kriminal kao nau-

## RECENZIJE

čeno ponašanje. Osnovni se motivi stvaraju u okviru posebnih asocijacija, čiji vrijednosni sistemi podstiču na kršenje zakona, tj. pojedinac postaje kriminalac ako je bio u dodiru s kriminalcima. Kriminal kod takvih ljudi postaje zanat. Diferencijalna je asocijacija zastupljena i kod osoba iz srednjih i viših staleža iz čega proizlazi da materijalno stanje nije adekvatan faktor za tumačenje kriminala. Konačno, *teorija socijalne dezorganizacije* tretira društvo kao sistem povezanih institucija koje svojim funkcijama omogućuju život društva. Prema toj teoriji socijalno-patološko ponašanje bilo bi uvjetovano dezorganizacijom društva, koja je izraz disfunkcije društva.

Sociolozi, psiholozi, pravnici i drugi znanstvenici istraživali su činioce kriminalnog ponašanja. Povratništvu se pri tom trebalo prići kao posebnoj društvenoj pojavi, koja stoji u specifičnom odnosu spram strukture i stupnja razvoja proizvodnih snaga određenog društva. Proizlazi da kriminal kao društvena pojava pretpostavlja multidisciplinarni pristup, a što znači da su antropologijska, biologijska, te psihologijska i psihopatologijska tumačenja društvenog ponašanja čovjeka — uzeta svako za sebe — jednostrana i neprihvatljiva.

Klasici marksizma su u okviru tumačenja otuđenja i njegovog ispoljavanja u kapitalizmu dali teorijsku osnovu interpretacije izvora i prirode kriminala. Klasni odnosi rađaju otuđene ljude, čija je jedna manifestacija i kriminal. Klasno antagonizirano i konkurentsko društvo rađa nezaposlenost, siromaštvo, obiteljsku bijedu, alkoholizam, prostituciju, kriminal i druge negativne pojave, posebice otuđenje, moralnu i osjećajnu osakaćenost radničke klase.

Milosavljević je pokušao dubioznije raščlaniti pojave koje prethode kriminalnim deliktima, međusobni odnos kriminogenih faktora, te posljedice nemogućnosti uklapanja prijestupnika u normalan život nakon isteka represivne mjere. Ističe da prije nego nekoj radnji pridamo epitet društveno normalno ili nenormalno na tragu Durkheima trebamo istražiti njene povijesne faktore. Danas, npr., kažnjavanje ima odgojnu, a ne represivno-zastrašujuću funkciju. Isto se tako ne može više prema Justinijanovom kodeksu strože kažnjavati ponovnog prijestupnika, nego treba produbiti i promijeniti odgojni smisao kazne, jer se radi o bitno različitim situacijama. Kazne, prema tome, moraju biti fleksibilno usklađene s faktorima koji posredno ili neposredno utječu na neki prijestup.

U drugom poglavlju na temelju statističkih podataka za dulje razdoblje obrađena je struktura kriminala i povratništva u Jugoslaviji. Milosavljević je provjeravao i dopunjavao podatke sudske statistike (obrađujući podatke na temelju pravosnažnih odluka za punoljetna lica koja je sud proglasio krivim krivično-sudska statistika zbog nemogućnosti otkrivanja svih izvršilaca krivičnih djela prati samo utvrđeni, a ne i realan kriminal) i tako našao da od 1963. godine u nas postoji relativna ustaljenost kriminalnog ponašanja.

Tema trećeg poglavlja je klasifikacija povratničkog kriminala. Autor najprije pokazuje da naš krivični zakon nije klasificirao taj oblik kriminala (vidi član 40 i član 40a Krivičnog zakonika), a nakon toga navodi razne klasifikacije i tipologije. Polazi od prijelazne tipologije Rene Restena (on kriminalce dijeli na normalne, neurotične i organske), zatim piše o Westovoj klasifikaciji (nedevidantni, aktivni agresivni devijanti i pasivni devijanti), o tipologiji Američkog psihijatrijskog odsjeka za kriminologiju (utemeljenoj na psihičkim osobinama ličnosti), o Jose F. Capellinoj tipologiji kriminogenih faktora, te o klasifikacijama na osnovi sociologijskih i psihologijskih teorija (npr. Pinatolova podjela prijestupnika na kronične, slučajne i marginalne delinkvente; Gisèle Galyjeva na profesionalne lopove, povratnike iz navike i slučajne lopove).

Milosavljević prijestupnike dijeli na četiri grupe: profesionalne i poluprofesionalne kriminalce, te situacione i ostale povratnike.

Četvrto poglavlje Milosavljević je posvetio razradi svoje podjele. Tu je postavio i pitanje uzroka i uvjeta povratničkog kriminala: zbog čega neki članovi društva krše društvene norme, a posebice zašto jedna grupa čini to češće nego druga? Odgo-

## REVIJA ZA SOCIOLOGIJU

vor je veoma složen. Uzroci povratništva često su neke latentne, teško uočljive pojave. Uvjeti kriminalne aktivnosti i povratništva one su pojave, koje posredno pojačavaju djelovanje uzroka. Mogu biti nužni ili prateći. Ne postoji neki izolirani uzrok ili uvjet kriminala odnosno povratništva. Govoreći o uzrocima kriminala uvijek trebamo upotrebljavati množinu, jer se oni javljaju u različitim spletovima. Opći uzroci kriminala izrazitije se ispoljavaju kod povratnika, ali uz niz posebnih uzroka.

Odakle kriminal u nas? Kao i sva socijalistička tako se i naše društvo temelji na osnovama naslijeđenim od kapitalističkog društva: »Ovde imamo posla s komunističkim društvom ne onakvim kako se ono razvijalo na vlastitoj osnovi, nego obratno, onakvim kako ono iz kapitalističkog društva upravo izlazi: komunističkim društvom, dakle, koje nosi tragove starog društva iz čije utrobe izlazi« (K. Marks: *Kritika gotskog programa*, Kultura, Beograd 1950, str 13—14). U prijelaznom periodu, dakle, ostaje klasna struktura društva sa društvenim nejednakostima. Jedno od osnovnih pravila ovog perioda je nagrađivanje prema radu, a ono rađa nejednakosti. Javljaju se i druge proturječnosti. Posljedica je nesrazmjer između društvenih potreba i društvenih mogućnosti među kojima se kriju društveni faktori socijalno-patoloških pojava.

Jednu grupu povratnika čine pojedinci naučeni na antidruštvenu djelatnost, a drugu oni koji prijestup ponavljaju zbog nepovoljnog društvenog položaja, odnosno zbog društvene i osobne neprilagođenosti. Kriminalna je aktivnost za većinu povratnika neuspjeli pokušaj da žive na drugi način od onoga koji diktira željena ili odbačena karijera. Između direktnih i indirektnih faktora kriminalnog ponašanja značajno mjesto zauzima obitelj (položaj obitelji, obiteljski odnosi, patološke pojave, mogućnosti obitelji i dr.). Nepovoljan društveno-ekonomski položaj i razne patološke pojave u obitelji naročito su značajni za maloljetničku delinkvenciju. Obitelji u kojima je neki roditelj umro ili su roditelji rastavljeni dominantna su grupa iz koje se regrutiraju budući prijestupnici. Isti je slučaj s patološkim obiteljima. Važnu ulogu ima obrazovanje roditelja, a materijalni je status značajan utoliko što roditelji ne mogu zadovoljiti potrebe djece ako ih i razumiju. Kao jedan od osnovnih razloga ovoga nezadovoljstva veliki je broj prijestupnika pored svega naveo nedostatak roditeljske ljubavi.

Možda Milosavljević i prenaglašava društveno-ekonomski položaj obitelji, odnosa i patoloških pojava u obitelji. Međutim, njihova je uloga primarna u etiologiji povratništva.

I zatvor se često javlja kao kriminogeni faktor (rezerviranost prema prijestupnicima otpuštenim iz zatvora prilikom pokušaja da se vrate u normalan život, nađu posao i zasnuju obitelj). Dok zatvor, s jedne strane, putem stručnog osposobljavanja i društvenog odgoja kroz rad može djelovati pozitivno, on istodobno omogućuje da se prijestupnici zbliže i prenose iskustva, te ih ne mali broj u zatvoru usavršava »zanat«.

Povratništvo je često izraz rezerviranosti društva. Prijestupnik postaje pasivan spram osiguranja osnovnih životnih potreba, jer mu njihovo zadovoljavanje u zatvoru osigurava država. Zato nije čudno što se dio prijestupnika po izlasku iz zatvora, ako ne može odmah naći posao, ponovno odaje kriminalu. Postoje, također, i povratnici koji — iako bez kvalifikacija — odbijaju tjelesni rad. Najmanja je grupa starih i bolesnih kriminalaca, koji su radno nesposobni. No, oni prije predstavljaju društvene slučajeve nego društvenu opasnost.

### III

Posljednje je poglavlje posvećeno resocijalizaciji i rehabilitaciji povratnika. Borba protiv kriminala u novije se vrijeme provodi »miroljubivim« putem unutar široke koncepcije društvene prevencije. U Jugoslaviji ne postoji posebna politika suz-

## RECENZIJE

bijanja povratništva, nego mjere koje se poduzimaju čine sastavni dio mjera za suzbijanje kriminala uopće. Osnovu te politike čini kažnjavanje, čija se svrha postiže izdržavanjem kazne zatvora i za svako krivično djelo strogo određenim odgojnim mjerama. To znači da su te mjere prvenstveno krivično-pravnog karaktera. Sud mora uzeti u obzir je li počinitelj krivičnog djela ranije kažnjavan i je li djelo istovrsno s prethodno počinjenim. Kazna se izdržava u kazneno-popravnim ustanovama. U tim se domovima istražuje i stupanj uspješnosti kazneno-popravnih mjera. Kako bi se mogli ispitati rezultati odgojnih metoda prvi put osuđeni odvajaju se od povratnika.

Osnovna odgojna mjera je rad u grupama. Time se stvaraju radne navike i stavlja težište na smisao i ulogu ljudskog rada. Veliki broj povratnika u domu stječe osnovno obrazovanje, a mnogi izučavaju zanat. Za povratnike je naročito važan način prijema po izlasku iz zatvora. Stabilno zaposlenje i materijalni uvjeti prvi su uvjet. Prihvatanje u obitelji i radnom kolektivu bitno utječe na resocijalizaciju i uspostavljanje normalnih društvenih odnosa. Ako su ti uvjeti ispunjeni vrlo je vjerojatno da će se prijestupnik normalno uklopiti u život. Kako je povratništvo odraz neefikasnosti društvenih mjera u suzbijanju kriminala, resocijalizacija i rehabilitacija moraju činiti jedinstvenu društvenu akciju.

Milosavljević time, otprilike, završava knjigu ostavljajući neka pitanja otvorenim. Unatoč tome knjiga ima veliku vrijednost jer čitaoca ležerno i nenametljivo uvodi u ovu izuzetno složenu problematiku.

*Ivan Kuliš*